

Особливості виборчих технологій в умовах сьогодення

Гринчишин Оксана Мирославівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
21.08.2023	Право	324

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8277697>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. В статті досліджено проблему системи виборчих технологій, які є фундаментальними умовами демократичного устрою й індустріального суспільства. Метою дослідження є комплексний аналіз ролі й значення виборчих технологій у практиці держав. Розглянуто їхні особливості, структуру, класифікацію. Доведено, що ці технології виникли й функціонують на принципах вирішення протиріч і конфліктів у політичній системі. Значна увага до поняття «виборчі технології» пов'язана з появою цього нового явища, яке сприяє модернізації й демократизації держави. Практична цінність роботи полягає в її основних результатах, висновках і перспективах подальших наукових досліджень.

Ключові слова: політична система, сучасні виклики, вибори, демократичний устрій, індустріальне суспільство.

Features of election technologies in today's conditions

Annotation. The article is devoted to election technologies as the basis of a democratic state and political sphere, which are special actions and means that exist to support a candidate or party during election campaigns and are used to win elections. The features, structure, and classification of the electoral system are considered. Historically, electoral technologies arise as a result of a democratic form of government that creates conditions for resolving contradictions and conflicts in the political system. A characteristic feature of modern election campaigns is the attempt to adapt new election technologies to the conditions of the local environment through the use of innovative means of mass communication, the opening of political consulting schools. Electoral technologies are directly related to the pre-election system. Political technologies are part of social technologies and play an important role in modern society. The article describes the peculiarities of the functioning of election technologies and their application in practice. The main aim of the study is a comprehensive analysis of the role and significance of election technologies in the practice of states. The Ukrainian state uses the model of American election technologies. The programs of the political parties of Ukraine considered as election technologies have been submitted. States around the world are actively using electoral technologies to democratization and modernization the country. It has been proven that electoral technologies enable citizens to elect the state authorities and the opportunity for candidates to highlight political programs. The practical value of the work lies in its main results,

¹ кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін, гуманітарний факультет, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна, 29013, Хмельницька обл., м. Хмельницький, вул. Проскурівського підпілля, 139, <https://orcid.org/0000-0002-2558-9574>

conclusions and further scientific research. The information from the article can be used by legal and political specialists.

Keywords: political system, modern challenges, elections, democratic system, industrial society.

Вступ

Загальна постановка проблеми. Виборча система й виборчі технології як її елементи – це та сфера, яка сьогодні функціонує й активно розвивається. Поняття «виборчі технології» з'явилося не так давно, проте вже має свої принципи, функції, особливості, які застосовують на практиці багато країн світу. Зокрема їхнє виникнення пов'язане із врегулюванням конфліктів, вибором громадянами складу влади, і з процесами демократизації індустріального суспільства.

Досі актуальним залишається впровадження ефективної процедури проведення демократичних, конкурентних виборів, щоб досягти легітимності державної влади. Саме виборчі технології належать до інструментів легітимації політичної влади.

Під час дії виборчої кампанії значний вплив на електорат мають політичні сили, які відповідно спонукають віддати за них свій голос. Провідну роль у цьому процесі відіграють виборчі й комунікаційні технології. Сьогодні вони по-своєму зазнають трансформацій у зв'язку з постійним вдосконаленням і зовнішніми причинами.

Виборчі технології активно застосовуються сьогодні, що обумовлює важливість їх дослідження, яке є доволі новим явищем для політичного життя суспільства України і являється одним з найважливіших факторів демократизації країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до вивчення виборчих технологій зарубіжних і вітчизняних науковців щоразу зростає. Зокрема М. Ільницький розкрив важливість забезпечення й підвищення їхньої ефективності на законодавчому рівні [2].

До прикладу, Л. Антонова охарактеризувала загальний виборчий процес як запоруку громадянського суспільства, особливості й шляхи вдосконалення за допомогою його впливу [1].

У праці В. Митровки докладно досліджено процес впровадження й застосування відповідних технологій під час парламентських виборів в Україні. Доцільно визначено основні й найбільш поширені їхні різновиди [5].

Н. Ковальська вважає, що існують ризики використання виборчих технологій для цілеспрямованого досягнення певних прихованих прагнень. Тому зазначає, що важливим є впровадження «чистих» виборчих технологій і формування цілісної політичної культури кожного громадянина, що можливо завдяки ознайомленню зі світовим досвідом і встановленню посиленої правової відповідальності за неправові дії в цій сфері [3].

Ю. Чемсак здійснив комплексний аналіз демократичних й ефективних чинників у виборчій системі України [10].

Питання значущості виборчих технологій, їхнього історичного розвитку й еволюції, їхню класифікацію й безпосередню взаємодію з різними політичними явищами вивчає О. Чубатенко [11]. У своїй роботі він проаналізував сучасні виборчі кампанії, які зосереджують увагу на тому, що в сучасному суспільному житті українців передвиборча боротьба стає дедалі інтенсивнішою, адже все більша кількість кампаній ґрунтуються на застосуванні саме виборчих технологій із використанням інформаційних ресурсів, які підвищують шанси кандидата на тріумф [12].

В. Теремко вважає, що політичні системи зазнають впливу глобалізації, яка сприяє поглибленню процесів їхньої трансформації й викликає необхідність залучення до практичної діяльності сучасних цифрових технологій [8].

О. Шурко акцентувала увагу на виборчих технологіях як на інструменті політичної стабільності [13].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – виявити специфіку поняття «виборчих технологій», виокремити відповідні види, визначити головні тенденції розвитку й застосування їх в Україні.

Результати

В умовах незалежності України з часом в процесі соціально-економічної й політичної трансформації в політичну систему ввійшло поняття «політична технологія», яке являє собою сукупність певних прийомів, принципів, підходів і методів, які пов'язані із забезпеченням тріумфу на виборах [6]. Як демократична країна, Україна ставить перед собою ціль вдосконалити ефективність виборчої системи за допомогою виборчих технологій для розвитку правового суспільства. З метою уникнення політичних конфліктів і помилок держава інтегрує успішний досвід зарубіжних країн. Окрім цього, для забезпечення належного розвитку держави й суспільства, політичної культури й високого рівня свідомості громадян вона створює ефективний інститут виборів.

Політична система включає в себе виборчу кампанію, що має на меті забезпечити підтримку громадянами країни, які віддають свої голоси за того чи іншого кандидата. Дії, які спрямовані на залучення активності виборців, отримали назву «виборчі технології».

Цей термін має свої особливості, засоби політико-психологічного впливу, цілі, перспективи. Поняття «виборчі технології» є новим політичним явищем в Україні, а тому активно залучається до норм виборчого законодавства.

Історично політичні технології виникли завдяки модернізації усіх сфер життя, в тому числі й соціальної й політичної діяльності. Процеси, які відбувались у політиці, призвели, своєю чергою, до розвитку виборчого сектору й швидкої побудови індустріального, які забезпечили появу, існування й удосконалення відповідних технологій. У сучасних реаліях виборчої системи без їх використання прогрес і демократизація держави неможливі. Важливим аспектом є саме значущість виборчих технологій як елементу функціонування виборчої системи загалом.

Технології в сучасному світі бувають різними. Наприклад, виробничі технології використовуються для переробки тих чи інших ресурсів і виготовлення продукту, а політично-соціальні створені для врегулювання відносин у суспільстві.

Технології завжди перебувають у тісному взаємозв'язку із діяльністю людини, що в подальшому сприяє виникненню й оптимізації соціальних процесів. Сьогодні технології невіддільні від усіх сфер життя людини: від економічної, політичної, правової до моральної.

Виборча технологія зі своїми особливостями спостерігається сьогодні як політичне явище на всіх рівнях виборчого процесу. Суб'єкти виборів: консультанти, політики та інші – поділяють їм значну увагу.

Якщо говорити про практичне втілення виборчої технології, то вона є прямою й дієвою, оскільки використовується в різноманітних формах: опитування, політичний агітаційний ролик, буклети, газети, листівки, стратегічний план виборчої кампанії.

Це поняття досить швидко набуло значного попиту й поширення, йому притаманні своєрідні форм й особливості. Сьогодні в рамках виборчої кампанії технології забезпечують реалізацію й вибір складу влади. Очевидно, що політичні технології – це багаторазова дія прямого спрямування на виборця, тобто розроблена система методів і послідовних кроків, які призводять до ефективного політичного результату.

У сучасних реаліях політичні технології пов'язані із виборчими технологіями, які є запорукою успішності кампанії й популярності в суспільстві. З одного боку, таке поширення останніх пояснюється потребою оновлення виборчого законодавства України. З другого боку, суспільство, держава й політичні процеси знаходяться в постійній динаміці сукупно з послідовними діями й етапами організації технологізації.

Очевидно, що інтерес до виборчих технологій виявляють не лише науковці, а й електорат і суб'єкти політики, бо саме їхнє правильне застосування під час виборчих кампаній забезпечує напрям векторів до того чи іншого кандидата, що і є основною метою політичних дебатів.

Виборчі технології є гуманним способом впливати на людину. Цей процес є достатньо прогресивним безпосереднім впливом на політико-психологічну свідомість виборця й водночас антиманіпуляційною дією.

Прослідковуючи історичне виникнення явища «виборчі технології», варто виділити етапи його розвитку:

- до першої стадії відноситься паперова агітація, бо тоді технологічний час ще не дійшов до значних успіхів. Тому використовувалися газети, буклети, плакати. Основними суб'єктами виборів були учасники партії або особи на добровільних засадах. Серед основних засобів просування у виборчих технологіях виділяється пропаганда, якою займаються журналісти.
- друга стадія розвитку пов'язана із активним використанням телевізора. Крім того, друга епоха активно доповнена й значно розширена першою. Телевізійний етап характеризується пропагандистською діяльністю, якою займаються не лише журналісти, а й представники політичних сил, а мовою їхньої комунікації є телемовлення. Агітаційна виборча реклама створюється за підтримки сфери маркетингу.
- третя стадія розвитку виборчих технологій сформувалась у часи цифровізації, за якої відбулось створення й поширення таких інноваційних телевізійних технологій, як інтернет і супутникове телебачення, які активно залучено до агітації, на це виділялися значні кошти. За таких умов організація проводиться на засадах прямого впливу на людину, але здійснюється професіонально із залученням піар агентств.

О. Чубатенко також класифікував види політичних технологій, що застосовуються під час виборчих кампаній в Україні:

- особиста зустріч кандидата з виборцями;
- участь кандидата в різних заходах;
- використання технології «від дверей до дверей»;
- випуск передвиборчих спецгазет;
- запуск політичної реклами на телебаченні, радіо, в інтернеті й друкованих ЗМІ;
- організація мітингів і передвиборчих пікетів;
- використання технології двійників;
- залучення адміністративного ресурсу [11].

Неможливо розглядати роль і значення виборчих технологій без виявлення суттєвих ознак. До них відносять:

- 1) породження суспільних організаційних зв'язків. Це твердження свідчить про те, що у виборчому процесі із залученням технологій суб'єкти виборчої кампанії впливають на суспільство, що призводить до того чи іншого результату виборів. Нормативні акти щодо правильного оформлення й здійснення відповідної процедури закріплені в законах України про проведення виборів й актах виборчого законодавства;

- 2) присутня результативність й ефективність процедури, що полягає в цілковитій взаємодії з технологіями. Крім того, останні виникають внаслідок передвиборчої агітації з метою прямого впливу на результат голосування;
- 3) процедура технологій відбувається на стандартних засадах. Виборчі технології містять цілий комплекс дій, які у повній взаємодії дають ефективний результат впливу на громадську думку за допомогою будь-яких способів: розголошення достовірної або неправдивої інформації, використанні ЗМІ для агітації, створення сайтів в інтернет мережі з перспективою популяризації одного з кандидатів, діяльність соціологічних служб й аналітичних центрів;
- 4) використання виборчих технологій на постійній основі. Це підтверджується раніше набутим досвідом як в Україні, так і в інших державах, які своїм досвідом доводять, що перевірена технологія діє значно ефективніше, аніж нова, нещодавно розроблена. Зі списку перевірених технологій вирізняються такі: активне використання ЗМІ в усіх можливих формах, сайти, шоу. Кожного виборчого року в Україні застосовуються ті самі технології. Наприклад, під час президентських виборів застосовується найсильніший важіль впливу – ЗМІ, політичні ток-шоу, обговорення.

Необхідно підкреслити важливість постановки цілей і чіткого плану дій виборчих технологій, що відображають повну картину реального стану виборчого процесу в державі, постановку проблеми, практичне використання, майбутню реалізацію сукупності дій, вивчення причинно-наслідкових зв'язків.

Тотожним поняттям із виборчою технологією є термін «комунікація», яке посідає особливе місце вже тому, що може запропонувати виборчі технології на основі комунікативних технологій. Виглядає цей процес так: здійснюється збір попередньої інформації, яка після обробки й правильної подачі впливає на електоральний сектор. Якщо досліджувати комунікацію в ширшому розумінні, то це комплекс взаємодій і контактів між суб'єктами, об'єктами й поданою інформацією. Це і є сам процес спілкування, поширення інформації й результат такої діяльності.

Крім того, комунікація пов'язана із безпосереднім політико-психологічним впливом, а саме з переконанням через інформування. Без цілісного використання на практиці комунікації та її інститутів неможливо застосувати виборчі технології в соціумі.

Ланцюжок цих технологій складений так, що кожен учасник чи то об'єкт є вкрай важливим на певному етапі й без нього загалом не може відбуватися виборча кампанія для досягнення потрібних цілей і результативності. Структурними елементами технологій виступають агітаційні меседжі, комунікаційний зв'язок, отримувач інформації. Власне, саме вони визначають функції виборчих технологій, до яких належать:

- 1) функція комунікативного зв'язку – виникнення певного спілкування між суб'єктами й об'єктами виборів;
- 2) соціально-політична функція, яка забезпечує формування політично свідомого суспільства;
- 3) формотворча, що являється причиною розвитку й засвоєння на певному рівні в об'єктів виборчого процесу цінностей і норм, які дозволяють обрати правильного кандидата або ж вектор голосування;
- 4) інформаційна функція дозволяє проаналізувати поданий матеріал пропагандистського характеру;
- 5) розважальна відповідає за емоційну складову виборця;
- 6) причинно-наслідкова або оціночна функція допомагає зробити висновки щодо переваг і недоліків кандидатів;

7) функція формування політичного плюралізму необхідна для прозорості проведення виборчого процесу.

М. Ільницький зазначає, що на українському політичному ринку представлена лише незначна частина політичних технологій, що не потребує високого рівня фахівців-виконавців, оскільки досить сумною тенденцією є недовіра до власне вітчизняних політологів і політтехнологів, а також домінує традиція найму закордонних фахівців, що хоч і є більш досвідченими, ніж українські, але в багатьох випадках не знають вітчизняної специфіки, а тому й не відчують її [2].

Як результат, це впливає на розвиток виборчих технологій в Україні й передовсім відображається на правовому виборчому законодавстві.

Зарубіжні держави мають значну практику використання виборчих технологій, застосовують і створюють нові концептуальні напрями, що враховують особливості різних форм правління й соціально-політичних взаємодій.

В Україні в умовах сьогодення здійснюється безпосереднє правове дослідження щодо ефективного використання й створення нових форм виборчих технологій. Їх законодавче впорядкування в Україні відповідає правовим нормам. У суспільстві технології залежать від поведінки, сприйняття інформації виборцями й майбутнього аналізу під час вибору кандидата.

Ю. Чемсак оцінює сучасний стан розвитку виборчого законодавства України як такий, що характеризується впровадженням новітніх цифрових технологій для організації й проведення виборів [9].

Сьогодні помітні значні зрушення у цьому напрямі. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» від 16 липня 2020 року затверджено норми до Виборчого кодексу України, які сприяють вдосконаленню функціонування програмних і технічних засобів, інноваційних технологій під час виконання плану проведення виборів і їх реалізації у формах експерименту або пілотного проекту [7]. Цей закон має на меті утвердити широкий спектр повноважень ЦВК України з можливістю проведення виборів із використанням електронних інноваційних технологій [8].

Поняття «виборчі технології» не затверджено на законодавчому рівні України. Однак на основі вищенаведених нормативних актів О. Линник склала класифікацію виборчих технологій, яку подано в таблиці 1 [4].

Таблиця 1

Класифікація виборчих технологій

<i>Критерії</i>	<i>Вид</i>	<i>Ознаки</i>	<i>Приклади</i>
Відповідність загальним демократичним принципам організування й проведення виборів, відповідно до моральних і правових норм, політичної етики	Легальні	Застосування відповідно до чинного законодавства	Застосування виборчої системи, дебати кандидатів
	Нелегальні	Пряме порушення норм виборчого законодавства	Адміністративний ресурс
	Нелегітимні	Немає порушення законодавчих норм, але зафіксована наявність таких процедур, що не відповідають загальним демократичним	На мітингу присутній політик, який входить до групи противника

		принципам, а під час проведення виборів викликають з боку громадян обурення	
Об'єкт впливу	Вплив на електорат	Вплинути на формування громадської думки, соціальної й індивідуальної психіки кожного виборця для успішного завоювання достатньої кількості голосів	Використання ЗМІ, адміністративних ресурсів
	Вплив на партію-конкурента або кандидата-суперника	Вплинути на формування негативної думки про суперника	На мітингу присутність політиків, які входять до групи противника
	Пов'язане з виборчою документацією	Вплив на бюлетені, виборчі списки, протоколи, що вигідні для окремих кандидатів або шкодять супернику	Викидання, підробка чи псування бюлетенів, підробка протоколів, «каруселі»
	Пов'язане з адмініструванням виборів	Вигідність для окремих кандидатів (може бути й не вигідним для суперників) впливу на формування чи утворення виборчих округів, комісій	Штучний вплив на виборчий округ (джеррімендеринг)
Період застосування	У процесі висування й реєстрації кандидата		Реєстрування «двійників» кандидата
	У процесі передвиборчих агітацій		Використання «чорного» піару
	У процесі утворення й формування виборчих комісій		Використання «технічних» кандидатур членів комісій
	У день голосування		Велика кількість

		неявки серед членів комісії від певного суб'єкта виборчого процесу
	У процесі підрахунку всіх голосів	Після підрахунку голосів використання підроблених протоколів

Джерело: [4]

Варто зауважити, що, до порівняння із практикою зарубіжних країн у сфері застосування виборчих технологій, Україна лише вводить це поняття у виборчий процес. Це поетапний крок, який варто долати з використанням усіх засобів, правил і принципів.

Внаслідок існування у державі протиріч, конфліктів і недовіри до виборчого процесу, слід вдосконалювати цю процедуру за допомогою правильного використання й уведення виборчих технологій, зважаючи на їхні особливості. Про це О. Чубатенко висловлюється так: щодо особливостей застосування виборчих технологій в Україні, то їх можемо розрізнити залежно від видів волевиявлення населення: референдум загальнонаціонального значення, виборча кампанія Президента України, виборча кампанія до Верховної Ради України, виборчі кампанії з виборів до місцевих рад і виборів сільських, селищних, міських голів тощо [11].

Важливим завданням в умовах сьогодення є запровадження певних заходів, щоб запобігати застосуванню нелегальних і нелегітимних виборчих технологій. До цих заходів належать:

- 1) закріплення порядку проведення сертифікації учасників виборчих комісій у Виборчому кодексі України; встановлення вимог до кожного суб'єкта її проведення, утвердження строків її проведення, строк дії сертифікату; навчання учасників методам, які запобігають провокації (зокрема й насильницьким) й оперативному реагуванню на них тощо.
- 2) затвердження обов'язковості сертифікації членів окружних (стосуються загальнодержавних виборів) і територіальних (стосується місцевих виборів) виборчих комісій, керівного складу дільничних виборчих комісій;
- 3) застосувати умову для кандидатів, якщо близько 15% (умовне число) запропонованих ними учасників дільничної виборчої комісії не з'являються поспіль на два засідання комісії;
- 4) передбачення відповідного положення, що окреслює список поданих кандидатур членів дільничної виборчої комісії від кожного кандидата, що хоча б на чверть має складатися з лише з тих осіб, які успішно пройшли сертифікацію;
- 5) налаштування органами правопорядку процесу більш активної протидії маніпулюванню, особливо з боку засобів масової інформації.

О. Шурко акцентує увагу на застосуванні політичних технологій як інструментів мистецтва й майстерності, адже від їх розумного використання залежить досягнення необхідного політичного результату [13]. Проблеми виборчих технологій є поширеними сьогодні й мають значні перспективи щодо подальших розробок і використання. Така затребуваність впливає із соціально-політичних змін, які відбуваються в суспільстві, розвитку технологій загалом, нових виборчих вимог, задоволення потреб кожного виборця й кандидата. Виборчі технології – це

перспективний інструмент, який допомагає урізноманітнити методи впливу завдяки суспільній комунікації.

Політична свідомість є запорукою формування правового суспільства, в якому кожна людина набуває потрібних моральних принципів, стандартів й інших поглядів, що допомагають орієнтуватись у виборі кандидатів й адаптуватись до політичної системи загалом.

Саме психологічний механізм здійснює пошук і дотримання власної позиції. Сучасні виклики вимагають від людини акцентувати увагу на формі, а не на змісті. Останній реалізується завдяки сучасним виборчим технологіям і методам їх застосування не лише для підвищення перспективності й результативності діяльності, але й для розуміння того, як їх використання стимулює політичний вибір громадян. Результат виборів залежить і від правильного застосування виборчих технологій, чим займаються політтехнологи й спеціалісти на інтернет-каналах. Зокрема їхній професіоналізм і досвід роботи актуалізують мотивацію громадян до політики вибору. Правильне поєднання комунікації з виборчими технологіями приносить бажаний результат. Останні вибори в Україні значно відрізнялися суттєвими змінами в плані застосування політичних технологій та інструментів впливу на політичну соціальну свідомість, а також збільшенням рівня спілкування з виборцями. Усі ці перспективи в подальшому здатні призвести до утвердження виборчих технологій у виборчій системі України на всіх рівнях.

Висновки

Сьогодні формуванню демократичної політичної системи й діяльності демократичних процедур громадянського волевиявлення в Україні приділяється значна увага. А без існування виборчого процесу не може бути й сучасної демократії.

Політичними явищами на всіх рівнях виборчого процесу постають виборчі технології, які мають свої особливості, які являються організаційними відносинами, типовим набором багаторазово апробованих способів, засобів і прийомів оперативного досягнення поставленого результату під час виборчого процесу. Їхніми ознаками є стандартність набору процедур, оперативність, апробованість сценарію. Виборчі технології відповідно мають свою класифікацію залежно від критеріїв, наприклад, від відповідності загальним демократичним принципам, від об'єктів процесу й періоду застосування.

Розвиток подальшої демократизації суспільства й інститутів виборів впливають на формування в Україні повноцінного політичного ринку. Вивчення цього поняття є важливим внеском у процес активного державотворення в сучасних умовах. Висуваються принципово нові вимоги до виборчих технологій і кандидатів, що дозволяє вдосконалити й підвищити ефективність реалізації й роботи політичної влади.

Зазначені особливості виборчих технологій допоможуть зробити діяльність виборчих комісій більш результативною. А це, своєю чергою, допоможе значно зменшити застосування нелегітимних і нелегальних виборчих технологій у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Антонова Л. В., Антонов А. В. Вплив громадянського суспільства на удосконалення виборчого процесу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2021. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.1.7> (дата звернення: 25.06.2023).
2. Ільницький М. С. *Вибори в демократичних державах: порівняльно-правове дослідження* : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2019. 42 с. URL:

- <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5855> (дата звернення: 25.06.2023).
3. Ковальська Н. М. Ризики виборчих технологій у соціальному вимірі. *Наукові інновації та передові технології. Право*. 2021. № 1(1). С. 29–40. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2021-1\(1\)-29-40](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2021-1(1)-29-40) (дата звернення: 25.06.2023).
 4. Линник О. А. Виборчі технології в Україні: правове дослідження. Одеса, 2020. 39 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/12658> (дата звернення: 25.06.2023).
 5. Митровка В. А. Процес застосування виборчих технологій у парламентських кампаніях України. *Modern research in world science. Proceedings of IX International Scientific and Practical Conference*. Lviv, 2022. С. 1300–1304. URL: <http://surl.li/irxhdn> (дата звернення: 25.06.2023).
 6. Нестерович В.Ф. Виборча кампанія: Словник сленгових термінів та виразів. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 648 с. URL: <http://surl.li/irycc> (дата звернення: 25.06.2023).
 7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства : Закон України від 16 липня 2020 р. № 805-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20#Text> (дата звернення: 25.06.2023).
 8. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc41?pf3511=68847> (дата звернення: 25.06.2023).
 9. Теремко В. Розвиток політичної системи України в умовах цифровізації. *Літоніс Волині*. 2023. № 28. С. 300–304. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.43> (дата звернення: 25.06.2023).
 10. Чемсак Ю. В. Виборче законодавство України: особливості розвитку та сучасний стан. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №12. С. 86–89. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/18> (дата звернення: 25.06.2023).
 11. Чубатенко О. Особливості виборчих технологій в Україні. *Науковий журнал «Політикус»*. 2020. № 3. С. 90–94. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-3.14> (дата звернення: 25.06.2023).
 12. Чубатенко О. Трансформація виборчих технологій у процесі формування інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми політики*. 2020. № 65. С. 97–102. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.312> (дата звернення: 25.06.2023).
 13. Шурко О. Вплив політичних технологій на політичну свідомість. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 1(7). С. 237–245. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-01-237-245> (дата звернення: 25.06.2023).